

חמשה סימני ליל הסדר חדשים מכתב-יד*

מבוא

עריכת סדר ליל הפסח כראוי תלויה בביצוע מספר רב של פעולות, שנאמרו בהם הלכות מרובות. וכדי שעורך הסדר לא יחסר או ישנה מן הסדר שנקבע, עמדו חכמים – ומהם גדולי הדורות – ותיקנו 'סימנים' שמטרתם לסייע בזכירת רצף הפעולות הנוגעות לאותו לילה מקודש¹.

סימני סדר רבים חוברו במהלך הדורות, והמפורסם שבהם הוא 'קדש ורחץ' / 'כרפס יחץ', המיוחס לר' שמואל מפלייזא, מבעלי ה'תוספות' הצרפתים שפעל במחצית השנייה של המאה השלוש-עשרה. סימן זה נתקבל במרבית תפוצות ישראל, ולצידו נכתבו סימני סדר נוספים בידי חכמים אחרים, מפורסמים ופחות מפורסמים, מהם שנדפסו ומהם שעדיין טמונים בכתב-יד², ובמאמר הנוכחי נגאל חמשה סימנים שלא ראו אור הדפוס מעולם³.

למרות העובדה שסימני הסדר המתפרסמים להלן אינם מחזיקים טקסט מרובה, יש בהם לא מעט חידושי הלכה ומנהג, כמו⁴: (א) המסובים כולם מקדשים על היין בעצמם ואין עורך הסדר מוציאם ידי חובתם (2,א); (ב) קידוש היום שעל היין נעשה בישיבה (2,א); (ג) עורך הסדר בלבד נוטל את ידי ל'כרפס (3,א); (ד) הגבהת קערת הסדר בידי כל המסובים (או הנחת ידיהם על הקערה) באמירת 'הא לחמא עניא', תוך הקפדה להסיר ממנה את הזרוע הצלחית (א,5. ועי' גם: ב,4); (ה) חומרת הנמנע מלאכול מרור (א,8); (ו) הטמנת מצת האפיקומן בבגדי עורך הסדר (ב,3); (ז) לברך על ההלל את ברכת 'לגמור את ההלל' (ב,12; ג,6); (ח) בציעה על שתי מצות בלבד (2,ג); (ט) נטילת ירק מבושל לכרפס (ה,1); (י) חובת הכוס החמישי בליל הסדר (ה,3).

דרך ההדרה: כל הסימנים, פרט לסימן ה, אינם מנוקדים בכתב-היד. תודתי נתונה לר' משה שפרבר שנתן עצמו למלאכת הניקוד, ואף סייעני בביאור כמה טורים. גם הרב אריאל אביני עזרני בביאור מספר טורים, ותודתי נתונה לו. השתדלתי לציין את המקורות להלכות שהובאו בסימנים, ולהלכות הפשוטות ציינתי לטור ושור"ע שעל הלכות הפסח, ומשם יגיע המעיין לשאר ספרות הפסיקה. כן

* במאמר השתמשתי בקיצורים הבאים:

הגדה שלמה = הגדה שלמה: סדר הגדה של פסח עם חילופי נוסחאות, הערות וצינונים וילקוט פירושים, מאת הרב מ"מ כשר ובעריכת הרב ש' אשכנזי, ירושלים תשטו
צור תעודה = מאמרי 'צור תעודה': סימן חדש לסדר ליל פסח, מוריה, שנה שלוש ושלוש, גליון ד-ו (שפח-שצ), ניסן תשע"ד, עמ' ג-יג.

1. ככל הנראה, קודם תקופת הדפוס, לא רבים החזיקו עותק של 'הגדה של פסח', שכן הפקת כתב-היד לא היתה קלה ומחירם לא היה נמוך (השווה: הרב ב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ג, בני-ברק תשסב, עמ' 234-236). ומציאות זו מסבירה מדוע נזקקו לסימנים שונים שיזכירו את סדרם הנכון של הפרטים המרובים הנוגעים לעריכת הסדר.
2. על סימני הסדר ועל כל הנזכר עד עתה, ראה: הגדה שלמה, עמ' 77-82; צור תעודה, עמ' ג-ה ובהערות שם.
3. בנוסף לחמשה סימנים אלו איתרתי סימנים נוספים בכתב-יד, וברצות ה' דרכי איש, אני מתעתד לפרסם גם אותם.
4. ההפניות הן על-פי הסימן והטור (כלומר: א,2 = סימן א, טור 2). רשימת החידושים דלהלן כפופה, כמובן, להבנתי את הנאמר בסימני הסדר, שלעתים קרובות סגנונם הרמזי מקשה על הבנתם הוודאית.

נהגתי בעיקר בסימנים הראשונים (א-ג), ואילו בשני האחרונים (ד-ה), הקצרים והפשוטים יותר, כמעט לא ציינתי את מקורות ההלכה, בהסתמכי על ציוני בסימנים הקודמים. סדר הסימנים נקבע על-פי א"ב של התחלותיהם.

[א] והיה מדי שנה בשנה

מחבר: לא ידוע. כנראה המחבר פעל בפרובאנס או בצפון ספרד, במפנה המאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה.⁵

משקל: אין.

חתימה: אין.

מקור: הגדה של פסח, כת"י לונדון, אוסף מוקטה 1 (מתכ"י: F14777), דף 16ב. כתב-היד מאויר, וידוע בכינויו 'הגדת מוקטה'.

פרטים נוספים: הסימן מראה מאפיינים שיריים מובהקים, אך הוא ללא חריזה. ומפאת כך, אופן חלוקתו לטורים אינה בטוחה. הסימן אינו מנוקד בכתב-היד.

סדר לפסח

וְהָיָה מְדֵי שָׁנָה בְּשָׁנָה, בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִן הַקֹּדֶשׁ,
אֶל אֹהֶל מוֹעֵד יְסוּרוֹ, וְעַל שְׁלַחַן הַטָּהוֹר יִסְבוּ, וְיִקְדְּשׁוּ בְּזִמְנֵיהֶם.

— ביאור —

1 והיה מדי שנה בשנה: והיה מדי כל שנה. והלשון על-פי שמ"א א ז. בצאת ישראל מן הקדש: כשישראל יוצאים מבית הכנסת, שהוא 'מקדש מעט' (עי' מגילה כט ע"א), בסיום תפילת ערבית. והלשון על-פי מל"א ח י; תהלים קיד א. 2 | אל אהל מועד יסור: אל מקום ההתכנסות וההתוועדות יפנו, והכוונה למקום עריכת הסדר. הלשון על-פי שמות כח מג ועוד. ועל שלחן הטהור יסבו: סביב שולחן הסדר ישבו בהסיבה, שיש לשתות את ארבעת הכוסות בהסיבה (עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעב סעיף ז, וסי' תעג סעיף ב). והלשון על-פי ויקרא כד ו. ויקדשו בזמניהם: יקדשו על הכוס ויאמרו גם ברכת 'זמן', שהחיינו (עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף א). מלשונו 'ויקדשו בזמניהם', ברבים (בשונה מהקפדתו בטור הבא לאחוז צורת 'יחיד'), נראה, ששאר המסובים קידשו בעצמם על הכוס ולא יצאו ידי חובתם מעורך הסדר. אמנם מנהג זה, שכל המסובים מקדשים בעצמם על הכוס, ידוע רק ממקורות מאוחרים ביותר (ראה: הרב מ"י וינגרטן, הסדר הערוך, א, ירושלים תשנא, עמ' רפט-רצ), ודחוק אפוא לומר שזו כוונת המשורר. ושמא לשון 'ויקדשו בזמניהם', ברבים, נסוב על חיוב מזיגת כוס ראשון לכל המסובים, ולהוציא משיטת אחד הראשונים, "שבכוס ראשון של קידוש אינו צריך למזוג לפני כל אחד ואחד", ורק בשאר הכוסות צריך למזוג לפני כל המסובים (הרב ש"א שטרן, 'סדר פסח לחד מקמאי', זכור לאברהם, [ט], חלק א, תשסב-תשסג, עמ' טו. הצעת הרב ישראל אליהו). ועל שלחן הטהור יסבו, ויקדשו בזמניהם: נראה שהם קידשו בישיבה, מנהג המוכר ממקורות אחרים (ראה: רבי אלעזר מוורמייזא: דרשה

5. כן יש לשער מהופעת הסימן בהגדת מוקטה (ראה להלן בסמוך), שנכתבה בתחילת המאה הארבע-עשרה או בסופה של אותה מאה, בצפון ספרד (בצפון קסטיליה או במדינת נבארה) הסמוכה לפרובאנס, וניכרת בה ההשפעה הפרובאנסלית, כמו האזהרות לשבת הגדול 'בנים שמעו ל' לר' קלונימוס הנשיא (על אזהרות אלו, ראה: ' דידון, אוצר השירה והפיוט, 1042; הרב מ' אהרונ, פיוטי הלכה ומנהג לחג הפסח, רמת-גן תשנז, עמ' 84-97), המועתקת לפני ההגדה (יחד עם תפילת טל 'אמון מנעוריו אל אל שם לבו' לר' אברהם אבן-עזרא; ' דידון, אוצר השירה והפיוט, 5584). ראה: כת"י לונדון, אוסף מוקטה 1, דף 3א-12ב.

והכֹּהֵן הַגָּדוֹל מֵאֲחֵיו, יִרְחֹץ יָדָיו לִבְרַךְ פְּרֵי אֲדָמָתוֹ,
וְאֵז יַחֲלַק תִּיכוֹנֵי רִקְקֵיו, חֲצִיָּה צְפוּנָה וְחֲצִיָּה בֵּית לָחֶם,
וְהַלּוּיִם יִסְמְכוּ אֶת יְדֵיהֶם, אֵף לֹא בְּזֹרֵעַ צְלוּיָה, 5

— ביאור —

לפסח, מהדורת ש' עמנואל, ירושלים תשסו, עמ' 92 והערה 169, עמ' 96; צור תעודה, עמ' ה, טור 3 ובביאור שם). 3 | והכהן הגדול מאחיו: עורך הסדר, שהוא החשוב מכל המסובים. והלשון על־פי ויקרא כא י. 'ירחץ ידיו לברך פרי אדמתו: נוטל את ידיו כדי לברך 'בורא פרי האדמה' על הכרפס לאוכלו (שהכרפס הוא מפרי האדמה, עי' פסחים קיד ע"ב: "שאר ירקות"; טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו), והיא נטילת הידיים שקודם טיבול ראשון. וזו כדעת הראשונים שנטילת הידיים הראשונה היא אחרי קידוש ולא כסוברים שיש להקדימה לקידוש. לסיכום הדעות, ראה: י' תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל־אביב תשסב, עמ' 229-238, ובמיוחד עמ' 235-236; וראה גם: הרב ב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ב, בני־ברק תשס, עמ' 258-307. בנוסף לכך, לסימננו, רק בעל הבית, עורך הסדר, נוטל את ידיו לכרפס, כדעת הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה, ח א) ופוסקים נוספים (ראה: הלכות ומנהגי רבינו שלום מנוישטט, סי' רפה, שב, מהדורת ש"י שפיצר, ירושלים תשנז, עמ' פז, צב; הגדה שלמה, עמ' 97). לברך פרי אדמתו: הלשון על־פי דברים ז יג. 4 | ואז יחלק תיכוני ריקקיו: ואז, אחרי הכרפס, יחצה עורך הסדר את המצה (= 'ריקק') התיכונה, האמצעית (כדעת הרבה ראשונים, ראה: צור תעודה, עמ' ו-ז, ביאור לטור 6). והשם 'ריקק' למצה הוא על־שום שמות ב ו: "רִקְקֵי מִצּוֹת...". ואז יחלק: הלשון על־פי מל"א טז כא. חציה צפונה: חצי מן המצה שנחלקה נטמנת ומוחבאת לצורך אפיקומן. והלשון על־פי זכריה יד ד, אך שם הניקוד: 'צְפוּנָה'. וחציה בית לחם: ומחציתה השנייה בשביל לברך עליה 'המוציא לחם מן הארץ', עי' להלן, טור 7 (על חציית אחת המצות ויעודן של שתי חצאיה, עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). 5 | והלויים יסמכו את ידיהם: הלשון על־פי במדבר ח יב. והלויים: הנלווים אל עורך הסדר, כלומר: משתתפי הסעודה. כי לפי שכאן מדובר בדבר הנעשה בידי כל משתתפי הסעודה, בשונה מטורים 3-4 המדברים במעשי עורך הסדר בלבד, נצרך הסימן להדגיש 'והלויים'. יסמכו את ידיהם: יתמכו בידיהם ויגביהו את הקערה שיש בה מצה ומרור. אך לא בזרוע צלוייה: אך אין בה את הזרוע הצלוייה (הבאה כזכר לקרבן פסח, ראה: טור, או"ח, סי' תעג, ובבית יוסף, סעיף ד(ב)), כי יש להוציא את הזרוע מן הקערה לפני הגבהתה כדי שלא ייראה כמגביה קדשים בחוץ, ואז, בהגבהת הקערה, יאמרו 'הא לחמא עניא' (הנזכר בטור הבא). מנהג זה מוכר מצרפת ואשכנז, ראה ראבי"ה, ב, פסחים, סי' תקכה, מהדורת א' אפטוביצר, עמ' 162 (המוסגר ממני, לתוספת ביאור): "לאחר שהניח [המצה] החצויה בין שתי השלימות, יטול מן הקערה שני תבשילין שבה... [שהם] אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, ומניח המצות עם הירקות בתוך הכלי, ואומר: 'הא לחמא עניא' וכו' עד 'בני חורין', ושוב מחזיר [את שני התבשילין] לכלי, אם רוצה. ובעבור כי ניהוג הוא להגביה הקערה עם מה שבתוכה, מוציאים אותם [=את שני התבשילין], שלא יהא נראה כמגביה קדשים בחוץ". וכך בפיוט 'אלהי הרוחות' לר' יוסף טוב עלם: "מוֹשֶׁף מְהֻקְעָה שְׁנֵי תַבְשִׁילֵי / דְּאֵנּוּן בְּשָׂרָא וְכֹרְאָא צְלִילִי... וּמִגְבִּיָּה קְעָרָה וְלִימָא 'הָא לַחְמָא עֲנִיא' פְּלָה" (אור זרוע השלם לר' יצחק ב"ר משה מוינא, א, מועדים וזרעים, סי' רנו, מהדורת הרב ש"י קליין, ירושלים תשסו, עמ' קלד). למקורות נוספים למנהג, ראה: ראבי"ה, שם, עמ' 162 הערה 2; להלן, [ב] טור 4, ובביאור. אך יש גם החולקים על הקפדה זו, כמו ר' אליהו מנחם מלונדריש (ראה: י"ד וילהלם, 'סדר ליל פסח לרבנו אליהו מנחם ב"ר משה מלונדריש', תרכ"ן, כב [תשיא], עמ' 47).

וְזֶה לְחֻמְנוּ יַעֲנוּ, וַיִּגְדּוּ כִּי גֵּאֵל יִשְׂרָאֵל.
וַיִּרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם שְׁנִית, לְהוֹצִיא לָחֶם תָּמִים וְלֶאֱכֹל מִצָּה הַנִּשְׁפָּרֶת.
וְאֲשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיהֶם, יִרְמְסוּהוּ בַּחֶרֶס,

— ביאור —

המנהג מוכר גם מפרובאנס, אלא ששם נהגו להוציא מהקערה רק את הזרוע (שכנגד קרבן פסח) ולא את הביצה או הדג (שכנגד קרבן חגיגה), כדברי ר' דוד בר' לוי מנרבונה: "יש מפרשים זה על הגבחה הסל, כשמגביהין אותו במקום עקירת השלחן, שצריך שיגביה בו מצה ומרור, אבל בשר - לא. ועל כן יש שנהגו להוציא הזרוע מן הסל כשורוצין להגביהו ולקרוא את ההגדה..." (ספר המכתם, פסחים קטז ע"ב, מהדורת הרב א' סופר, ניריורק תשיט, עמ' 457-458). וזהו כמפורש כאן בסימן. אמנם לסימננו, כל המסובים בסעודה סומכים ומגביהים את הקערה, קרוב למנהג שהביא ר' מנחם בר' שלמה המאירי, שבאמירת 'מצה זו' ו'מרור זה' הגביהו כולם את המצה והמרור: "כשאומרים 'מצה זו' ו'מרור זה', שצריך להגביה... אנו נוהגים להיות הקורא מגביה תחילה, ואחר כך כל אחד ואחד" (בית הבחירה, פסחים קטז ע"ב, מהדורת י' הכהן קליין, ירושלים תשכו, עמ' רמה). אפשרות ביאור אחרת: הלויים יסמכו את ידיהם: משתתפי הסעודה יניחו את ידיהם על המצה, בשעת אמירת 'הא לחמא עניא'. אך לא בזרוע צלוח: אך לא יניחו ידיהם על הזרוע הצלוחיה (שהיא לזכר קרבן פסח), שלא יהא נראה כמקדיש קדשים בחוץ. אך מנהג כזה, שכל המסובים הניחו ידיהם על המצה בשעת אמירת 'הא לחמא עניא', אינו ידוע לי, והקרוב ביותר הוא המתואר בסידור רש"י (סי' שצה, מהדורת ש' בובר, ברלין תרעב, עמ' 193), שבעל הבית בלבד מניח את ידו על המצה באמירת 'מצה זו': "כשמגיע לומר 'מצה זו' ו'מרור זה' מניח ידו עליהם, לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". אך בתיאור המנהג שב'מחזור ויטרי', בעל הבית אווחז את המצה ולא מניח ידו עליה: "כשמגיע ל'מצה זו' שאנו אוכלין, אווחז המצה בידו ומגביה למעלה, ומניפה לכאן ולכאן ואומר 'מצה זו', וכמו כן למרור..." (מחזור ויטרי, ב, הלכות ליל פסח, סי' ח, מהדורת הרב א' גולדשמידט, ירושלים תשסט, עמ' תיז). כיוצא בכך כותב ר' אליהו מנחם מלונדריש, אלא שלדעתו אחיזת המצה נעשית בשעה שאומר 'הא לחמא עניא'! וזה לשונו (המוסגר ממני, לתוספת ביאור): "נוטל [מצה] אחת ומחלקה לשנים, חציה לאפיקומן וחציה יאחוז בידו, ויאמר: 'הא לחמא' עד 'מה נשתנה', ומחזירה לקערה" (וילהלם, סדר ליל פסח [הנ"ל], עמ' 47). 6 | וְזֶה לְחֻמְנוּ יַעֲנוּ: יאמרו בקול רם 'הא לחמא עניא', כדרך המכריז דבר לרבים, שכן יַעֲנוּ הוא בהרמת קול (עי' דברים כז יד; רש"י, דברים כז ה, איוב ג ב). והלשון על-פי יהושע ט יב. ויגידו: יאמרו את ההגדה מ'הא לחמא עניא' ואילך. כי גֵּאֵל יִשְׂרָאֵל: הברכה החותמת את ההגדה. 7 | וִירְחֲצוּ יְדֵיהֶם שְׁנִית: המסובים יטלו ידיהם. וה'שנית' נסוב על עורך הסדר בלבד, כי רק הוא נטל את ידיו בראשונה, לפני הטיבול הראשון (עי' לעיל, טור 3 ובביאור). להוציא לחם תמים ולאכל מצה הנשפרת: כדי לברך 'המוציא' על המצה השלימה ו'על אכילת מצה' (=לאכול) מהמצה האמצעית שנפרסה (עי' לעיל, טור 4 ובביאור). וכן דעת כמה ראשונים, לעומת אחרים הסוברים להפך ('המוציא' על הפרוסה ו'אכילת מצה' על השלימה), או שיש לברך את שתיהן על הפרוסה. ראה על כך: הגדה שלמה, עמ' 154-157; י' בינדר, 'פירוש חדש מכתב-יד לפיוט 'אלהי הרוחות לכל בשר' לר' יוסף טוב עלם', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר כב (לב), עמ' 152 הערה 141 ובכל הנסמן שם. 8 | וְאֲשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיהֶם, יִרְמְסוּהוּ בַּחֶרֶס: לפי מקומו של הטור נראה שכוונתו למצות אכילת מרור, שבזמן הזה היא רק מדרבנן (עי' פסחים קטז ע"א). כלומר: אשר ימרה את פי החכמים ולא יאכל מרור ('ימרה' הוא גם מלשון סירוב, כפשוטו, וגם רומז למרור), מפני שאינו

וְחָלַת לֶחֶם אַחַת, יָמְרוּ לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל.
 10 אָכְלוּ מִמֶּתְקִים וְסַעְדוּ לְבָבְכֶם, וְהִנּוּתָּר אֶל תִּשְׁכָּחוּ,
 וּבְכּוֹס רוּיָה אַחֵר תִּבְרְכוּ, וְהִלַּלְתֶּם אֶת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל,
 אִישׁ אִישׁ לְגַפְנֶכֶם, תִּלְכוּ לְדַרְפְּכֶם.

— ביאור —

ערב לחין, ירמסוהו כחרס: ירמסו אותו כפי שרומסים דבר נפסד ולא חשוב. ואשר ימרה את פיהם: הלשון על־פי יהושע א יח. ירמסוהו כחרס: הלשון, אולי, על־פי ישעיה י ו: "וְיִלְשׁוּמוּ מִרְמָס כְּחֶמְרָא חוֹצוֹת", שְׁמִיחָמֶר יוצרים כלי חרס. | 9 וחלת לחם אחת: על־פי שמ"ב ו יט. ימרו: ימרו, יעשו מר. לפני בני ישראל: על־פי דברים ד מד ועוד. הטור מדבר במצות כריכת מצה ומרור ואכילתם יחד, כמנהגו של הלל הזקן (עי' פסחים קטו ע"א; טור ושו"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). ושיעור הטור: מצה אחת (חלת לחם אחת) ימרו, היינו, יכרכו עם מרור, כל בני ישראל. | 10 אכלו ממתקים וסעדו לבבכם: זו סעודת החג. הלשון על־פי נחמיה ח י; בראשית יח ה. והנותר: חצי המצה הנותרת לאפיקומן (עי' לעיל, טור 4 ובביאור). אל תשכחו: לאכול בסיום הסעודה (עי' פסחים קיט ע"ב - קכ ע"א; טור ושו"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). | 11 ובכוס רויא אחר תברכו: ועל כוס יין נוסף תברכו את ברכת המזון, וזה כוס שלישי מארבעה הכוסות. לשון תחילת המחרוזת הוא על־פי תהלים כג ה: "דִּשְׁנָתְ בִּשְׁמֶן רֹאשִׁי כּוֹסֵי רוּיָה", ואפשר שהמשורר נקטו משום שהוא נדרש לעניין הכוס של ברכת המזון. ראה: פסיקתא חדתא לחג השבועות, בית המדרש, ו, בעריכת א' ילינק, וינה תרלח, עמ' 47. והללתם את קדוש ישראל: תהללו את הקב"ה, והכוונה לאמירת ההלל שאחרי ברכת המזון. והלשון על־פי יואל ב כו; תהלים עא כב. | 12 איש איש לגפנכם, תלכו לדרככם: אולי: בסיום הסדר כהלכתו, תלכו לדרככם בבטח וללא חשש, שתהיו שמורים ומוגנים מן המזיקין (כפי שמסמלת הישיבה תחת הגפן, ראה מיכה ד ד: "וְיִשְׁכְּבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ, וְאֵין מִחְרִיד". והשווה: מל"א ה ה; מל"ב יח לא, ועוד), כי ליל פסח משומר מן המזיקין, ראה: ראש השנה יא ע"ב.

[ב] יין יום זמן לחדש

מחבר: ר' יוסף בר' שלמה. פעל, לכל המאוחר, במחצית הראשונה של המאה הארבע־עשרה, וכנראה, באיזור ביזנטיון רבתי⁶.

משקל: אין.

6. כן יש להניח מהעובדה שסימנו של ר' יוסף בר' שלמה הובא במהדורה תנינא של 'אבן ספיר' לר' אלנתן בר' משה קלקיש, שנכתבה בשנים קכז-קל (1367-1370), בעיר קושטא. אמנם אין להטיל בכך מסמרות, שכן קודם השתקפותו בקושטא למד ר' אלנתן קלקיש בספרד ועשה גם באיטליה, אין אפוא הכרח להעמיד את המשורר ר' יוסף בר' שלמה במקום מושבו העיקרי של בעל 'אבן ספיר', הגם שהדבר מסתבר, שכן אפשר ור' אלנתן קלקיש התוודע לסימנו באחד מנדודיו בארצות האחרות. ואם אכן בעל סימנו פעל באיזור ביזנטיון, אפשר שהוא הפייטן ר' יוסף בר' שלמה, שפעל ביוון במאה השלוש־עשרה, ונתפרסמה ממנו הסליחה 'יום זה ללבו עמך קורע' (עי' סדר הסליחות כמנהג קהילות הרומניוטים, מהדורת י"ל וינברגר, ניריורק תשמ, עמ' 89-90). לתולדות ר' אלנתן קלקיש וספרו 'אבן ספיר', על שתי מהדורותיו, ראה: ד' שוורץ, קמיעות, סגולות ושכלתנות בהגות היהודית בימי הביניים, רמת־גן תשסד, עמ' 142-174; "י"מ תא־שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ג, ירושלים תשסו, עמ' 12-17; מ' אידל, 'הקבלה באיזור הביזאנטי: עיונים ראשונים', קבלה, 18 (תשסח), עמ' 216-217. מהדורות הראשונה של ספרו 'אבן ספיר' (שנכתבה בשנת ה'פג, 1323) נדפסה בידי רפאל כהן, ראה: ר' אלנתן בן משה קלקיש, אבן ספיר: מהדורה קמא, ירושלים 1998.

חתימה: אין.

מקור: ספר 'אבן ספיר' לר' אלנתן בר' משה קלקיש, מהדורה תנינא, כת"י פריס, הספרייה הלאומית
hebr. 727 (מתכ"י: F11615), דף 94ב7.

פרטים נוספים: הסימן אינו מנוקד בכתב היד.

ואם רצונכם מורי, שמעו סדר שלפסח שפירש ה"ר יוסף ב"ר שלמה⁸:

יין, יום, זמן - לחדש / מים ידים לקדש
יד הטובל בארוחה / מפרי האדמה מנחה.
ובוצע אחת לשנים / ונותן בין המעיים.

— ביאור —

1 יין, יום, זמן – לחדש: לחדש ולברך את הברכות 'הגפן' ('יין'), ברכת היום ('יום') ו'שהחיינו' ('זמן'). מים ידים לקדש: יורד לטור הבא. 1-2 מים ידים לקדש יד הטובל בארוחה, מפרי האדמה מנחה: לקדש במים את הידיים, את יד הטובל את פרי האדמה בסעודה. וזו נטילת הידיים שלפני הטיבול הראשון, הנעשית אחרי הקידוש ולא לפניו, ע"י לעיל, [א] טור 3 ובביאור. מפרי האדמה מנחה: הלשון על-פי בראשית ד ג. 3 | ובוצע אחת לשנים: בוצע את אחת המצות לשני חלקים. האחד נטמן בשביל אפיקומן, והשני כדי לברך עליו 'על אכילת מצה' (ע"י טור ושו"ע, אור"ח, סי' תעג סעיף ו; להלן, טור 7). ונותן בין המעיים: כנראה, ביטוי לשמירה והסתרה (כמו תהלים מ ט: "ותורקת בתוך מעי", היינו: תורתך שמורה בתוך מעי. ע"י פירושי אבן-עזרא ומצודות דוד). כלומר: חצי מצה הוא שומר ומסתיר לצורך אפיקומן. ושמא למנהגם, הטמינו את מצת האפיקומן 'בין המעיים' של עורך הסדר, שהוא מטמינה בין קפלי בגדיו, בסמיכות לבני המעיים שלו. השווה טור, אור"ח, סי' תעג: "ויקח מצה האמצעית ויבצענה לשנים, ויתן חציה... לאפיקומן, ונותנין אותה תחת המפה, זכר 'למשארותם צורות בשמלותם' (שמות יב לד)...". (וכן בראשונים נוספים, ע"י ספר המנהגי, הלכות פסח, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשלח, עמ' תפו, הערה לשו' 36), ומנהג סימננו נטל את 'בשמלותם' כפשוטו, שיש לצרור את האפיקומן בשמלתו של עורך הסדר, אך לא מצאתי במקורות מנהג כזה. למנהגי הסתרה אחרים, ראה: הרב מ"י וינגרטן, הסדר הערוך, א, ירושלים תשנא, עמ' שלה-שלו. ושמא לקושי העניין יש לתקן קלות: "ונותן בין המעיים". כלומר: את

7. בדף 94ב, בסמיכות לסימן הנוכחי, העתיק ר' אלנתן קלקיש שלושה סימני סדר אחרים, שנדפסו לימים, ולפיכך לא הבאתים כאן: (א) 'קדש ורחץ', המפורסם בכל התפוצות (ראה: הגדה שלמה, עמ' 77, סי' א; צור תעודה, עמ' ג-ד ובהערות). (ב) 'קדוש ידי אדם / וטבול רצוני', המופיע כבר בספרו של ר' דוד אבודרהם (ע"י אבודרהם השלם, סדר ההגדה ופירושה, ירושלים תשכג, עמ' רלו-רלו. ושם הנוסח מתוקן: '...וטבול בצעור'). (ג) 'קידוש, נטילה, כרפס...', שראשי תיבותיו הוא המשפט: 'קנן יהנה ממך' (ע"י הגדה שלמה, עמ' 78, סי' ד), שאותו עצמו לא הביא ר' אלנתן קלקיש (!). אמנם במבואותיו של ר' אלנתן קלקיש קיימים לא מעט שינויים – ושמא הן בכלל הרחבות מודעות – לעומת הנוסח המקובל, וראוי אפוא לעיין בנוסחאותיו. למשל, הסימן האחרון (לעיל, סי' ג) הוא כזה: 'קידוש, נטילה, כרפס, יין, הגדה, נטילה, המוציא, מצה, מרור, כריכה, אכילה, מצה, אפיקומן, נטילה, זימון, הלל'. וכאן מציין המעתיק: 'נשלם הסדר'. אך בכל המקורות המוכרים שבדפוס מסתיים הסימן בתיבת 'כריכה' (בה גם מסתיים 'פיענוח' הסימן המקוצר: 'קנן יהנה ממך'), ואפילו הבאתו של ר' דוד אבודרהם, המוסיפה בו שלוש תיבות: "שמורה, מזון, הלל" (ע"י הגדה שלמה, עמ' 78, סי' ד ובהערות), רחוקה מצורת הסימן כפי שהביאה ר' אלנתן קלקיש.

8. אלו דברי ר' אלנתן בר' משה קלקיש שהביא, כאמור, את הסימן הבא בספרו 'אבן ספיר', מהדורה תנינא. תיבות 'ואם רצונכם' קשות לקריאה, ותיבות 'מורי שמעו' נכתבו בגליון.

מגביה הקצרה ו'לחמא' / ומזוג כוס ושאל 'מה'.

5 יטול שנית שניות / כְּאֶשֶׁר הֵם עֹסְקָנִיּוֹת.

שְׁלֹשָׁה הֵם מְטִיבֵי צֶעֶד / 'הַמוֹצֵיא' חֲסֵדוֹ לְעֵד,

וְעַל הַפְּרוּסָה אֲשֶׁר חָצָה / 'עַל אֲכִילַת מִצָּה'.

עַל הַטְּבִילָה הַתְּאֵמֶץ / וְטוֹבֵל בְּחוֹמֶץ,

— ביאור —

מחצית המצה שלצורך אפיקומן הוא נותן ומטמין בין המפות, דוגמת לשון טור, או"ח, שם: "ויקח מצה האמצעית ויבצענה לשנים, ויתן חציה... לאפיקומן, ונותנין אותה תחת המפה...". ובגלל החריזה חידש המשורר הטיה חדשה - 'המפיים', שלא מצאתיה מתועדת במקום אחר. 4 מגביה הקצרה ו'לחמא': מגביה את קערת הסדר ואומר 'הא לחמא עניא'. ועל המנהג ומקורותיו, עי' לעיל, [א] טור 5 ובביאור. ומזוג כוס: מזוג כוס שני. ושאל 'מה': שואל 'מה נשתנה הלילה הזה'. הצלעית השנייה של הטור עוברת לגוף שני, בשונה מרובו המכריע של השיר, שבגוף שלישי, ושמא צ"ל: 'ומזוג כוס ושואל מה'. אך מאידך, מעבר כזה מצאנו גם להלן, טור 12. 5 יטול שנית שניות: יטול שוב את ידיו לסעודה, ונטילת ידיים זו היא משום גזירת שניות, שסתם ידיים הן טמאות בדרגת שני ולכן חייבו לטהרן קודם אכילת פת ודברים נוספים (עי' חולין קו ע"א וברש"י). ונקט כדעת רוב הראשונים שיש ליטול ידיים פעמיים - לפני הטיבול הראשון וקודם הסעודה. ראה: י' תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב תשסב, עמ' 216-229, 239-240. כאשר הם עסקניות: שהידיים עסקניות וחוששים שנגעו בדבר טומאה, ולכן אין סומכים על נטילת הידיים הראשונה ומחייבים ליטול שוב (עי' פסחים קטו ע"ב, וברש"י ורשב"ם; בית יוסף, או"ח, סי' תעה סעיף א(א); שו"ת הרא"ש, כלל יד סימן א, מהדורת הרב י"ש יודלוב, ירושלים תשנ"ד, עמ' עד). 6 | שלשה הם מטיבי צעד: שלוש מצות הן טובות לסעודת ליל הפסח, שאין להסתפק בשתיים בלבד, כדעת רוב הראשונים (עי' להלן, [ג] טור 2, בביאור). הצלעית היא בשינוי קל ממשלי ל כט ("שְׁלֹשָׁה הֵמָּה מְטִיבֵי צֶעֶד"), וכנראה דרש המשורר את 'צעד' ל'סעד', סעודה, ושמא סייעה לכך ההגייה המחליפה צד"י בסמ"ך (הידועה בעיקר מצרפת ואשכנז), ראה על כך: ש' אליצור, 'חריזת הפיוטים ודרכי ההגייה של בני צרפת ואשכנז הקדומים', לשוננו, נח (תשנ"ד-תשנ"ה), עמ' 331-332; תשובות רבינו אלעזר מוורמייזא ה'דוקח', מהדורות, ירושלים תשע"ד, מבוא, עמ' 20-21 והערה 59. דרשת 'צעד' = 'סעד' בהקשר של אכילה וסעודה, הנדירה ביותר, מצויה גם בשיר 'אשר יאכל בערבים' לר' אברהם בר' משה ממונייטו, טור 80. ראה מאמרי: 'שלשה שירי הלכה ומוסר לרבי אברהם בר' משה ב"ר דוד ממונייטו מחוג תלמידי רבינו פרץ מקורביל', חצי גבורים: פליטת סופרים, ט (תשע"ו), עמ' ר. 'המוציא חסדו לעד: יברך 'המוציא' על המצות למי שחסדו לעד, להקב"ה. ואת ברכת 'המוציא' הוא מברך על אחת המצות השלמות, כך משמע מהטור הבא. ואולי יש כאן כפל משמעות: שלשה הם מטיבי צעד: שלש המצות הן טובות לסעודת ליל הפסח, וציווה עליהם הקב"ה, המוציא חסדו לעד: העושה חסד לעולם, כמו תהלים קג יז: "וְיַחְסֵד יי מְעוֹלָם וְעַד עוֹלָם" (ולשון הצלעית השנייה הוא על-פי תהלים יח נא: "וְעֵשָׂה חֶסֶד... עַד עוֹלָם", ש'המוציא' הוא לשון עשייה). 7 | ועל הפרוסה אשר חצה: על המצה הפרוסה אשר חילק קודם לכן, עי' לעיל, טור 3. 'על אכילת מצה': יברך 'על אכילת מצה'. וכן סוברים הרבה ראשונים, ש'המוציא' יברך על אחת המצות השלמות ועל אכילת מצה על המצה הפרוסה. עי' לעיל, [א] טור 7, בביאור. 8 | על הטבילה התאמץ: על אכילת הירק, והכוונה למרור, תתאמץ, הגם שאינו ערב לחיך

- כְּהִלָּל יַעֲשֶׂה כְּרִיכָה / בְּלֹא טְבוּל וּבִרְכָּה.
 10 וְאוֹכֵל סְעוּדָתוֹ כְּדִרְכָּה / וּכְזִית מִצָּה כָּכָה.
 כּוֹס שְׁלִישִׁי תַעֲרֹכוּ / שָׂאוּ יֵינֶם, קִדְּשׁוּ וּבִרְכוּ.
 רְבִיעִי קִדְּשׁ הִילּוּלִים / גִּמְרָה עָלָיו שְׁנֵי הַלָּלִים.

— ביאור —

מחמת מרירותו. 'טבילה' היא אכילת ירק, ש"אכילת ירק קרי 'טיבול', על שם שדרכו ליאכול על ידי טיבול חומץ או חרוסת וציר" (ר' צדקיה בר' אברהם הרופא, שבלי הלקט, סי' ריח, מהדורת ש' בובר, ווילנא תרמז, עמ' 186. וכן כתבו ראשונים נוספים, ראה: הגדה שלמה, עמ' יא, סי' לה, והערה 76). וטובל בחומץ: טובל את המרור בחרוסת, שהמרכיב הנזולי שבה הוא חומץ (כך למרבית השיטות שהובאו בהגדה שלמה, עמ' 62-64). ואע"פ שהחרוסת מורכבת מחומרים נוספים, נקט המשורר 'חומץ' מחמת התריזה. | 9 כהלל יעשה כריכה: כמנהגו של הלל הזקן יעשה ויכרוך מצה ומרור ויאכלם יחד (עי' פסחים קטו ע"א; טור וש"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). בלא טבול וברכה: בלא לטבול בחרוסת את המצה והמרור הכרוכים, ובלא לברך עליהם (עי' פסחים קטו ע"א; טור וש"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א; הגדה שלמה, עמ' 169-171). | 10 ואוכל סעודתו כדרכה: אוכל את סעודת החג. וכזית מצה: וגם אוכל כזית מצה לאפיקומן (עי' פסחים קיט ע"ב - קכ ע"א; טור וש"ע, או"ח, סי' תעז סעיף א). ככה: איני יודע פירושו. ואולי זה חוזר לטור הקודם: "בלא... ברכה", כלומר: כשם שאין מברכים ברכה מיוחדת על ה'כוור' כך אין מברכים על האפיקומן, אע"פ שעיקר מצות מצה מתקיימת באכילת האפיקומן (כן לדעת רש"י ורשב"ם, פסחים קיט ע"ב, ועוד ראשונים, עי' הגדה שלמה, עמ' 173-174), או שהוא נאכל זכר לקרבן פסח (עי' רא"ש, פסחים, פרק י סי' לד). ואולי 'ככה' ביאורו: כמו אכילת הסעודה שהיא 'כדרכה', כדרך סעודה ולא אכילה גסה, כן גם את האפיקומן יש לאכול כדרכו ולא באכילה גסה ובכוח (עי' בית יוסף, או"ח, סי' תעז סוף סעיף א). | 11 כוס שלישי: מארבעת הכוסות. תערכו, שאו יינם, קדשו וברכו: כאן עובר המשורר ללשון רבים, בשונה מכל הסימן שבלשון יחיד. תערכו: תסדרו. שאו יינם: הרימו את כוס היין, על-שום תהלים קטז יג: "כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶפְשָׁא", הנדרש על כוס של ברכת המזון (עי' ברכות נא רע"ב; פסחים קיט ע"ב, ועוד). קדשו: אולי כוונתו לברכת הזימון. וברכו: ברכת המזון שלאחר הסעודה. שאו יינם קדשו וברכו: הלשון על-פי תהלים קלד ב. | 12 רביעי: כוס רביעי. קדש הילולים: להלל עליו להקב"ה. והלשון על-פי ויקרא יט כד. גמר עליו שני הללים: תגמור עליו, על הכוס הרביעי, שני מיני הלל, ההלל הרגיל (=ההלל המצרי, תהלים קיג-קיד) וההלל הגדול' (תהלים מזמור קלו). ושמא 'גמר עליו' רומז על ברכת 'לגמור את ההלל' הנאמרת על הלל המצרי לאחד המנהגים (עי' הגדה שלמה, עמ' 135-139). גמר: גם כאן עובר המשורר לגוף שני; עי' לעיל, בביאור לטור 4.

[ג] כבא מבית תפלתך תקדש

מחבר: לא ידוע.

משקל: המרובה: ---ו / ---ו / ---ו // ---ו / ---ו //

חתימה: אין.

מקור: סידור כמנהג בני רומא (עם מאפיינים של מנהגי ספרד ופרובאנס), כת"י לונדון, הספרייה

הבריטית Add. 18690 (בקטלוג מרגליות 694; מתכ"י: F5060), דף 160ב. כתב־היד מהמאה הארבע־עשרה⁹.

פרטים נוספים: הסימן אינו מנוקד בכתב־היד.

- בְּכָא מְבִית תְּפִלַּתְךָ תְּקַדֵּשׁ / וְיִדְיָךְ רַחֵץ וְטַהֵר בְּמַיִם.
וְקַח כֶּרֶס וּבִרְךָ צוּר בְּרָאוּ / וּמִמְצוֹת אֲשֶׁר לָךְ קַח שְׂתִים.
שְׁלַח יָדְךָ וְהִאֲחַת תַּחֲלֵק / וְסִפֵּר נֶס וּנְפִלְאוֹת מִצְרַיִם.
טַהֵר יָדְךָ וּבְצַע עַל פְּרוּסָה / אֲכֹל מִצָּה וּמְרוֹר פְּעָמִים.
5 וְאֲכַלְתָּ וּשְׂבַעְתָּ, וְתֹאכַל / מְקוֹם פֶּסַח – בְּזִירוֹ מְתַנֵּים –
מֵעַט מִצָּה, וּבִרְכָּתָהּ, וְהֵלֵל / גְּמוּר, הוֹדוֹת לְגוֹלָה אֲזֻנִים.

— ביאור —

1 **כבא**: אולי יש לקרוא 'בְּכָא', שהבי"ת והכ"ף דומות בכתב־היד. **כבא מביית תפלתך תקדש**: בבואך מביית הכנסת תקדש מיד על הכוס, בלא עיכוב, כדי שלא יישנו התינוקות (עי' טור וש"ע, או"ח, סי' תעב סעיף א). וידיך רחץ וטהר במים: טול את ידיך במים. וזו נטילת הידיים שלפני הטיבול הראשון, המתבצעת אחרי הקידוש ולא לפניו, עי' לעיל, [א] טור 3 ובביאור. 1 2 **וברך צור בראו**: תברך 'בורא פרי האדמה' להקב"ה שברא את הכרפס (עי' טור וש"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). **וממצות אשר לך קח שתיים**: קח שתי מצות עבור 'לחם משנה'. וזהו כדעת הרי"ף (פסחים, דף כה ע"ב מדפי הרי"ף) והרמב"ם (הלכות חמץ ומצה, ח ו), שגם כליל הסדר אין צורך לבצוע על יותר משתי מצות, ולא כדעת רוב הראשונים המחייבים שלוש מצות, כדי שאחרי שבירת אחת המצות תישארנה שתיים שלמות ל'לחם משנה' (עי' טור ובית יוסף, או"ח, סי' תעג סעיף ד(א), סי' תעה סעיף ז). 3 **שלח ידך והאחת תחלק**: שלח ידך אל המצות ותחלק לשני חלקים את אחת מהן. **וספר נס ונפלאות מצרים**: זו אמירת ההגדה של פסח. **ונפלאות**: חורג קלות מהמשקל, והתופעה רווחת. 4 **טהר ידך**: טול ידיך במים, לצורך אכילת המצה (הנוכרת בהמשך). וזו נטילת הידיים השנייה, כדעת רוב הראשונים שיש ליטול ידיים פעמיים, עי' בנסמן לעיל, [ב] טור 5 בביאור. **ובצע על פרוסה**: תבצע, וכנראה גם תאמר את ברכת 'המוציא', על המצה שנחלקה לשניים. והשווה מחלוקת הראשונים שהובאה לעיל, [א] טור 7, בביאור. **אכול מצה ומרור פעמים**: בתחילה אוכל מצה ומרור בנפרד, ולאחר מכן אוכלם כשהם כרוכים, כמנהגו של הלל הזקן (עי' פסחים קטו ע"א; טור וש"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). 5 **ואכלת ושבעת**: אכול את סעודת החג. והלשון על־פי דברים ח י. 5-6 **ותאכל מקום פסח ... מעט מצה**: בסיום הסעודה תאכל מעט מצה לאפיקומן, במקום קרבן פסח (עי' פסחים קיט ע"ב - קכ ע"א; טור וש"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). **בזירי מתנים**: בוריות, שלא לאחר את האכילה אחר חצות הלילה (עי' טור וש"ע, סי' תעז סעיף א). והלשון על־פי משלי ל לא: 'יִרְדְּרִי מְתַנִּים'. 6 **וברכת**: תברך את ברכת המזון שלאחר הסעודה. והלל גמור: סיים את אמירת ההלל, שפתחת בו קודם לכן. ואולי גם רומז למנהג לברך על ההלל את ברכת 'לגמור את ההלל' (עי' הגדה שלמה, עמ' 135-139). **הודות לגולה אונים**: להודות להקב"ה, המגלה את אוזני האדם, היינו, הנותן בהם את כוח השמיעה. ונקט כינוי זה מפני החרידה, והלשון על־פי שמ"א ט טו ועוד. ואולי כוונתו למזמור 'הודו ליי כי טוב' (תהלים מזמור קלו) או ל'עשמת כל חי', הנאמרים אחר ההלל.

9. כל הפרטים על־פי קטלוג מתכ"י.

[ד] קדוש יד פרי

מחבר: חכם פרובאנסלי לא נודע, שפעל, לכל המאוחר במאה הארבע־עשרה¹⁰.

משקל: אין.

חתימה: אין.

מקור: סידור מנהג קרפנטרץ, כת"י פרמה, פלטינה Parm. 1740 (בקטלוג דה־רוסי 564; מתכ"י: F12967), דף 253ב. הסידור נכתב בכתיבה פרובאנסלית ומתוארך למאה הארבע־עשרה¹¹.

פרטים נוספים: הסימן אינו מנוקד בכתיב־היד.

קדוש, יד, פרי, תחלק בְּטָרֶם תְּהִי שׁוֹאֵל.
וּמִיָּם תְּהִי מוֹצִיא, וּמִצֵּת עֲנִי הוֹאֵל.
וּמְרוֹר, וְלֶחֶם עִם דְּשָׁאִים אָכּוּל, כִּי עוֹד
וּשְׁבַע, לֶךְ טֶמוֹן, וּבֶרֶךְ, לְהַלֵּל לָאֵל.

— ביאור —

1 קדוש: קידוש היום על הכוס. יד פרי: בכתיב־היד: 'ידפרי', במחובר, כאילו הן תיבה אחת. יד: נטילת הידיים שבטיבול ראשון. ואיני יודע מדוע נקט 'יד' ביחיד ולא 'ידיים' ברבים. פרי: אכילת הכרפס שהוא פרי האדמה (עי' פסחים קיד ע"ב: "שאר ירקות"; טור וש"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). תחלק: תחלק את אחת המצות (וחציה ישאיר בקערה וחציה השני ישמור לאפיקומן). בטרם תהי שואל: לפני שתשאל את השאלות 'מה נשתנה'. 2 ומים: זו נטילת הידיים שלפני הסעודה. תהי מוציא: תברך ברכת 'המוציא' על המצה, הנזכרת מיד. ומצת עני הוואל: את המצה, שהיא 'לחם עוני' (דברים טז ג), תרצה, כלומר: תאכל. ו'מצת' גם רומז לברכת 'על אכילת מצה'. ושמא שיעור הדברים: תברך 'המוציא' על מצת עני, על המצה הפרוסה, שהיא כמאכלו של עני 'שדרכו בפרוסה' (פסחים קטו סע"ב), וזו כאחת הדעות בראשונים, עי' לעיל, [א] טור 7 ובביאור. ולביאור זה יש לנקד: 'ומצת עני'. 3 ומרור: אכילת מרור וברכתו. ולחם עם דשאים אכול: מצה עם ירק, הוא המרור, תאכל כשהם כרוכים. כי עוד: אינו מובן, כי הטור קטוע בסופו כמוכת מחסרון חריזתו. 4 ושבע: תשבע מאכילת סעודת החג. לך טמון: לך אל הטמון והמוחבא, והוא האפיקומן הנאכל על השובע בסוף הסעודה. וברך: ברך ברכת המזון שלאחר הסעודה. להלל לאל: אמירת ההלל.

10. הסימן מופיע בסידור כמנהג קרפנטרץ (פרובאנס) ואינו ידוע ממקור אחר, לפיכך מסתבר שהוא נכתב ביד בן המקום, שאין לאחריו מהמאה הארבע־עשרה, זמנו של כתיב־היד.

11. בכתיב־היד הובאו שני סימני סדר שאינם ידועים ממקום אחר: זה שלפנינו (שהועתק קודם הקידוש לליל פסח) ורעהו 'שתו מימי וכרפסי אבשל' (שהועתק לאחר הקידוש וקודם 'הא לחמא עניא'; דף 255א בכתיב־היד; להלן, [ה]).

[ה] שתו מימי וכרפסי אבשל

מחבר: ר' שמואל (שלא נודעה זהותו), שכנראה פעל בפּרובאנס במאה הארבע־עשרה, לכל המאוחר¹².

משקל: המרובה: ---ו / ---ו / ---ו // ---ו / ---ו //

חתימה: שמואל.

מקור: סידור מנהג קרפנטרן, כת"י פרמה, פלטינה Parm. 1740 (בקטלוג דה־רוסי 564; מתכ"י: F12967), דף 255א. הסידור נכתב בכתביה פּרובאנסלית ומתוארך למאה הארבע־עשרה¹³.

פרטים נוספים: הניקוד בכתב־היד, ולא סטיתי ממנו פרט למקומות בודדים, בהם הניקוד אינו מדויק (אך גם במקרים כאלו, הקפדתי לציין בביאור את הניקוד הלא־תקני), ופרט להוספת הנקודה העליונה באות ש"ן, המושמטת דרך קבע בכתב־היד. הדגשת אותיות האקרוסטיכון היא ממני.

סדר אחר בחרוזות:

שתו מימי וכרפסי אבשל / לחלק, הללו גואל בייני.
בִּיד אוציא, ומצתי ומרור / שניהם תאכלו, סתר מזוני.
והודוני בגפני, ולעת בא / חמישי גדלוני, ברכוני.

— ביאור —

1 שתו: שתיית כוס ראשון. מימי: נטילת הידיים שלפני טיבול ראשון. וכרפסי אבשל: אכילת הכרפס המבושל. וכנראה למנהג המשורר, נטלו לכרפס פרי אדמה שאין דרכו להאכל חי, ומשום כך הוצרכו לבשלו, אחרת היה ברכתו 'שהכל' ולא 'בורא פרי האדמה', כנצרך (עי' טור וש"ע, או"ח, סי' רב סעיף יב, ולעיל [א], טור 3 ובביאור). לחלק: חציית אחת המצות. הללו: אמירת ההגדה, בה מהללים את הקב"ה על ניסי יציאת מצרים. גואל: ברכת 'גואל ישראל' שבסיום ההגדה. בייני: שתיית כוס שני. ניקוד הטור בכתב־היד: 'וכרפסי אבשל לחלק ... בייני'. 2 ביד: נטילת הידיים שלפני הסעודה: אוציא: ברכת 'המוציא' על המצה. ומצתי ומרור: אכילת מצה ומרור וברכותיהם. שניהם תאכלו: אכילת מצה ומרור ביחד, כשהם כרוכים, זכר למנהגו של הלל הזקן. סתר: אכילת האפיקומן שהוסתר עד עכשיו. מזוני: ברכת המזון שלאחר הסעודה. ניקוד הטור בכתב־היד: 'בִּיד ... שניהם תאכלו סתר'. 3 והודוני בגפני: תנו הודיה לקב"ה על כוס גפן, והכוונה לאמירת ההלל שבכוס הרביעי. ולעת בא חמישי: וכשיבוא זמנו של הכוס החמישי. גדלוני, ברכוני: את הקב"ה. והכוונה לאמירת 'הלל הגדול' (תהלים מזמור קלו) ו'נשמת כל חי' (הנחתם בברכת 'ישתבח') על הכוס החמישי, כדעת הרבה ראשונים. ראה: הגדה שלמה, עמ' קסא-קעח; י' תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל־אביב תשסב, עמ' 325-341. ניקוד הטור בכתב־היד: 'חמישי גדלוני ברכוני'.

12. הנימוקים שכתבתי למיקום ותיארוך סימן 'קדוש יד פרי' (לעיל, [ד]) עולים גם לסימן הנוכחי, שכן הוא מופיע באותו כת"י, ובו בלבד. שמו של המשורר חתום בסימן - 'שמואל', אך לא ניתן לזהותו בוודאות, שכן ידועים לנו כמה משוררים ופייטנים פּרובאנסליים בשם 'שמואל', ראה: ב' ב־רתקוה, סוגות וסוגיות בפיוט הפּרובאנסלי והקטלוגי, באר־שבע תשסט, עמ' 510.

13. בתיאור כתב־היד שבקטלוג מתכ"י נרשם סימננו כפותח 'שנו מימי וכרפסי אבשל', וזו טעות!